

ним більшовицько-білогвардійським протистоянням у боротьбі за селян Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній.

Ці тези підхопили й розвинули радянські газети, агітаційні матеріали: «Останній панський виродок – барон Врангель – плазує на нас і своїми хижими руками хоче задушити робітників і селян. Він хоче відібрати... у селян землю..., повернути старі царсько-поміщицькі порядки, запрягти нас... в панське кріпосне ярмо...» [16, 206]. «Беріть свою буржуазію за горлянку, – йшлося в одній з більшовицьких агіток, – встановлюйте свою диктатуру над багатіями» [17, 137].

Отже, підсумовуючи, констатуємо, що аграрне законодавство П. Врангеля спрямовувалося на впорядкування землекористування і землеволодіння на селі; за мету генерал ставив наділення селян землею, піднесення як їх матеріального добробуту, так і галузі в цілому; законодавство представляло та захищало економічні інтереси не лише середньозаможного та заможного селянства. Охорона радгоспів і комун Урядом Півдня Росії свідчила про те, що він ураховував й інтереси незаможного та малозаможного селянства; поміщики, колишні власники, усувалися із процедури розрахунків із селянами-займанцями. Більше того, спеціальним розпорядженням Головнокомандувача їм заборонялося не лише повертатися у маєтки, а навіть обіймати адмінпосади у повіті, де ці маєтки розташовувалися; аграрне законодавство П. Врангеля відповідало реальному стану справ у сільському господарстві Таврійської губернії.

Аналіз критики щодо аграрного законодавства Уряду Півдня Росії переконує в тому, що, за незначним винятком, вона не була конструктивною. Здебільшого вмотивовувалася політичною кон'юнктурою. Швидше вона відображала погляди авторів відгуків на пакет законів від 25 травня 1920 р., ніж вказувала на реальні «вузькі місця» у ньому. Активне долучення громадських, політичних діячів, військових білого Криму та їхніх опонентів до обговорення аграрного законодавства Уряду Півдня Росії лише підкреслювало важливість, порушеної владою білого Криму, проблеми.

1. Корноненко С. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. – Черкаси, 2008.
2. Врангель П. Воспоминания барона П. Врангеля. В 2 т. – Т. 1. – М., 1992.
3. Значение земельной реформы // Таврический голос. – 1920. – № 245.
4. Кривошеин К. Александр Васильевич Кривошеин. Судьба русского реформатора. – М., 1993.
5. Гагарин Б. Политика генерала Врангеля // Российская газета. – 14. 12. 1990.
6. Думова Н. Кадетская контрреволюция и её разгром. – М., 1982.
7. Немирович-Данченко Г. В Крыму при Врангеле. – Берлин, 1922.
8. Оболенский В. Крым при Врангеле. Мемуары белогвардейца. – М.; Л., 1928.
9. Оприц И. ЛГв Казачий полк в годы революции и гражданской войны. – Париж, 1939.
10. М. Г. Земельный закон // Время. – 1920. – № 54.
11. Илларионов В. К земельному вопросу // Двуглавый орел. – Вып. 6. – 1921.
12. На терені України. В царстві Врангеля // Українське слово. – 1920. – № 246.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГОУ). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 323.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 224.
15. Державний архів Харківської області. – Ф. Р. 203. – Оп. 1. – Спр. 2414.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 269.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 454.

Н. І. Земзюліна

ЖІНКИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПЕРШИХ РОКІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

«Рівноправність жінок і чоловіків є одним із питань прав людини та однією з умов забезпечення соціальної справедливості, а також необхідною й основною передумовою досягнення рівності, розвитку та миру. Перебудова партнерських відносин на основі рівноправності жінок і чоловіків – одна з умов стійкого розвитку, стрижнем якого є інтереси людини».

(Платформа дій. Прийнята на четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок у Пекіні 15 вересня 1995 р.)

Процес становлення громадянського суспільства в Україні актуалізує завдання критичного та різнобічного аналізу історичного досвіду формування системи управління державою. Насамперед це стосується потреби з'ясування тих форм та методів залучення жіноцтва до громадського, політичного та державного управління, що були закладені ще в радянський період. На початку 1990-х рр., проблема формування рівня міжстатевих відносин у системі державного управління певний час ігнорувалася вченими. Лише в контексті гендерної політики та політичної активності жіночого електорату з'явилися праці, в яких з'ясувалися окремі аспекти соціалізації жінок радянської доби [1]. Утім, можна констатувати, що політика комуністів у жіночому питанні того періоду залишається малодослідженою. З огляду на це, метою статті є аналіз напрямів залучення жінок до управління державою в умовах становлення радянського режиму в 1920-х рр.

Усвідомлюючи необхідність залучення жінок до радянського будівництва, підвищення в їх середовищі авторитету компартії, партійне керівництво виробило ідеологічні і практичні підходи до розв'язання цього питання. Масова участь жінок у вирішенні державних і громадських справ передбачала «членство в Комуністичній партії Радянського Союзу; ...широку участь у формуванні органів влади і управління; ...участь у діяльності Рад народних депутатів і всенародному обговоренні проектів найважливіших законів, внесення пропозицій, спрямованих на поліпшення діяльності всіх органів державної влади» [2, 5].

Одним із основних аргументів більшовицької ідеології в жіночому питанні були рівні можливості для представництва чоловіків і жінок у сфері управління державою. Як же тлумачилися рівні права організаторами більшовицької революції і чи дійсно передбачалося передати їх жінкам? Марксистська ідеологія наполегливо підкреслювала класовий характер права як «засобу класового придушення». Інтереси і потреби жінок «трудолюбних» класів бачилися як загальні для всього пригнобленого населення і як протилежні інтересам гноблячої меншості, а суперечності, що існували між чоловіками і жінками працюючих класів і тим більше різними групами жінок, що відносилися до класу пригноблених (робітницями, дружинами робітників, селянками, домашньою прислугою тощо), фактично ігнорувалися. У той же час жінки з інших станів – купецтва, дворянства, духівництва, інтелігенції – були оголошені класово чужими і не одержали жодних політичних прав, про що свідчить ст. 22 Конституції 1919 р.: «Позбавляються виборчого права і права бути обраними слідуючи особи, хоч би вони й входили в одну з вищезазначених категорій: а) особи, що користуються найманою працею з корисною метою; б) особи, які живуть на

нетрудові прибутки, а саме прибутки з підприємства, з маєтків і т.п.; в) приватні торговці, комерційні посередники; г) ченці і духовні настоятелі церков і релігійних культур; д) служачі і агенти колишньої поліції окремого корпусу жандармів і охоронних відділів, а також члени панувавшего в Росії дому; е) особи, визнані усталеним ладом божевільними, а рівно особи, що перебувають під опікою; ж) особи, засуджені за корисливі та ганебні вчинки реченць, усталений законом, або судовим вирокком» [3].

Таким чином, пролетарський варіант жіночої рівноправності відразу ж виключив зі сфери своїх об'єктів значну частину жіночого населення, але незаперечним досягненням радянської влади було проголошення рівності виборчих прав чоловіків і жінок. Це було юридичною гарантією для рівної участі жінок в управлінні державою.

Характеризуючи радянський виборчий процес, слід зауважити, що принципи виборчого права і побудови виборчих систем закріплювались у конституціях, набували подальшого розвитку і детальної регламентації в законах та інших нормативно-правових актах. Конституція УСРР 1919 р. заклала основу системи виборчого права, обґрунтовувала класовий підхід до формування органів влади і управління, декларувала виборність усіх органів і встановила багатоступінчасті вибори.

Практичне втілення ідеї рівної участі жінок в управлінській сфері у 1920-ті рр. здійснювалося шляхом створення при партійних органах відділів по роботі серед жінок. Перед жінвідділами, що були невід'ємною частиною партійних структур, поставили завдання «будити широкі маси жінок, зв'язувати їх з партією, удержувати під її впливом» [4, 52]. Більш конкретно функції жінвідділів були визначені постановою ЦК РКП(б)У від 8 липня 1921 р., що зобов'язувала жінвідділи провадити агітацію серед трудящих жінок з метою залучення їх до радянського і професійного будівництва, вивчати та спрямовувати діяльність парткомів у галузі роботи серед жінок, брати участь у розробці питань загальнопартійного будівництва, вносити пропозиції з питань, пов'язаних із фактичним розкріпаченням жінок [5, 33]. Чітке визначення завдань і функцій жінвідділів стало свідченням того, що вони були не осередками жіночого руху, а виступали зняряддям партії в ідеологічній роботі серед жінок. У телеграмі на ім'я секретаря ЦК РКП(б) М. Крестинського від ЦК РКП(б)У 16 січня 1920 р. писалось: «Робота серед жінок гальмується відсутністю працівників. Командуйте Самойлову, інших для постановки роботи...» [6]. Перший в Україні жінвідділ було створено при Харківському губкомі КП(б)У. А із заснуванням відділу робітниць і селянок при Центральному комітеті КП(б)У в січні 1920 р. розпочалася систематична робота партії серед жінок. Протягом 1920-х рр. керівницями жінвідділу при ЦК КП(б)У були Катерина Самойлова, Варвара Мойрова, Ольга Кравченко, Марія Левкович, Ольга Пілацька. Керівництво роботою серед жінок на місцях здійснювали губернські, повітові та районні жінвідділи при партійних комітетах, які станом на 1925 р. охопили своїм впливом 1,5 млн. жінок [2].

Утім, більшовикам не вдалося за короткий час зламати суспільну свідомість, тому більшість чоловічого населення продовжувала вважати жінку істотою асоціальною, нездатною до самостійного мислення і діяльності. Про це свідчать і архівні матеріали. Так, у доповідній записці НК РСІ УСРР про наслідки перевірки роботи по залученню жінок до соціального будівництва читаємо: «Опір й нехтування голів сільрад жінок від членів рад чоловіків почалося з першого же дня, що дуже впливає на авторитет сільрад. Комісія Обухівського РВК примушена констатувати, що виборці зменшують

свою явку на засідання пленумів рад, де головують жінки, пересічно на 5,6 чоловік. Жіноцтво збільшує свою явку пересічно на 2 чоловіки проти засідань, де головує чоловіки» В цій ж записці далі: «На Дніпропетровщині часто-густо чоловіки перешкождали явці жінок на зібрання» [7]. Найважче було працювати активісткам на селі, де чоловіки просто не відпускали своїх дружин на збори. З цієї причини у перші роки після революції волосні з'їзди селян і селянок проводили окремо.

Протягом 1923 – 1927 рр. зафіксовано особливу активність жінок-селянок у радах, органах кооперації та культурно-побутових закладах. Вони виявляли ініціативу, ретельно ставилися до роботи. Об'єктивним свідченням активізації соціального життя жінок є зростання їх кількості у місцевих органах влади. У 1923 р. по УСРР до сільрад було обрано 2 % жінок, а 1927 р. – вже 10% [9]. Однією із причин обрання жінок було виконання ідеологічних настанов. Відсоток їх присутності в органах влади не відповідав тій ролі, яку виконувала селянка у господарському житті соціуму. До того ж, залучення жінок до соціальної діяльності на селі часто відбувалося адміністративними методами, «за рознарядкою». Так, об'єднане засідання Президії Білоцерківської ОКК та колегії РСІ, за підсумками перевірки виконання місцевими організаціями постанов Уряду та попередніх постанов Колегії РСІ в галузі залучення працюючих жінок округи до соціалістичного будівництва, постановило: «1. Рішуче посилити систематичне висування робітниць, наймичок та колгоспниць-біднячок і середнячок на провідну роботу у Виконкомах, Радах, господарських, професійних, громадських організаціях і колгоспах, забезпечити найсприятливіші умови праці висуванок. 2. У зв'язку з закінченням перевірки й чистки низового радапарату Райвиконкомам за участю профорганізацій поповнити вичищених не менш, як на 30% робітницями, наймичками, біднячками і середнячками, зокрема з активу бригад по обслідуванню й перевірці установ. 3. Максимально залучити жінделегаток та актив жіноцтва до практичної роботи рад, звернути особливу увагу на широке притягнення жінок через Секції до боротьби з бюрократизмом, тяганиною й перекручуванням класової лінії партії та радвлдади. 4. Поголовно залучити до організації КИС всіх наймичок та біднячок-колгоспниць. 5. Збільшити жіночий склад у лавах робітничо-селянської Міліції не менш як на 5 жінок, для кращого та широкого обслуговування жіноцтва в адміністративній справі висунути на роботу в судово-слідчих органах округи 2 жінки. 6. Збільшити кількість жінок до 40% в апараті громадських обвинувателів і групах сприяння» [10].

Багатовікова традиція залежності від чоловіків привчила українську жінку, особливо селянку, до соціальної пасивності. Над жінкою тяжіло усвідомлення того, що управління – це обов'язок і привілей чоловіка. При висуванні жінки у сільраду їй влаштовували своєрідні іспити на «соціальну зрілість», і найменша помилка закінчувалася висновком, що жінка не здатна виконувати чоловічу роботу. Ось що знаходимо в архівних документах: «Всього по 17 округах (Одеса, АМСРР, Кременчук, Суми, Волинь, Ніжин, Проскурів, Мелітополь, Лубни, Каменець, Київ, Умань, Чернігів, Конотоп, Миколаїв, Полтава й Каменець-Подільський) було обрано 231 чоловік сільрад. Знято за весь час по різних мотивах 47 жінок (20%). Цікаво відмітити, що за перекручування класової лінії та по чистці радапарату знято 12 жінок голів сільрад (25%)». Мотиви усунення жінок з посад голів сільрад: «Одеса відмічає таке: Знято 4 голови за перекручування класової лінії, а 1 за постановою комісії по чистці радапарату (несплата податку заможними верствами села, які знаходили захист з боку голів с/р.,

недостатня письменність, що перешкождала засвоїти директиви вищих органів). АМСРР повідомляє, що причини усунення більшість неспорядані. Є 2 випадки усунення підпадання під вплив куркуля, зв'язок з ними, а також гальмування міроприємств щодо наступу на куркуля. Суми повідомляє, що одну жінку усунено з посади за неетичні вчинки. На Волині – одна з жінок висунута на голову Райсудземкомісії. Друга була усунена в зв'язку з невідповідністю та малописьменністю щоб її не скомпрометувати. В Миколаївській окрузі – знято за бездіяльність, зв'язок з куркульством, одну як дочку великого землевласника, та 1 за дискредитації Радвлadı. В Полтаві – 3 жінки залишили роботу через перехід на іншу роботу, 1 відмовилась, а 1 по хворості» [8].

Хоча свою придатність до роботи у соціальній сфері жінки доводили регулярно: «Одеса зазначає, що значна частина жінок – голів сільрад зуміла цілком справитися зі своєю роботою. ... З Волині пишуть, що більшість голів сільрад – жінок себе виправдали. Київ зазначає, що більшість голів сільрад-жінок перемогли труднощі, що повстали в їхній практичній роботі, перемогли вони до певної міри й опір, що чинили консервативні члени рад – чоловіки. Київський ОВК констатує, що жіночі сільради своєчасно реагували на завдання вищих органів влади... й навіть у де в чому краще справилися з роботою щодо виконання планів засівних компаній, запровадження агромінімуму, організації суцільних засівів тощо» [8]. «На Артемівщині – в Константинівському районі в Сатуринській сільраді жінка – голова ради, яка закінчила Всеукраїнські курси в Харкові 1929 р., виконала всі компанії з перевищенням, як-то: хлібозаготівлю – 117%, сільгосподатку – 99,2%, за що сільрада одержала премію. У Сергіївській сільраді, Краматорського району, де голова теж жінка – виконано останню засів компанію на 104%, плана хлібозаготівлі виконано на 125,8%, продовольчі культури на 102,8%» [8].

Селянки-делегатки рад займалися питаннями господарського розвитку села чи району, організацією побуту і вихованням дітей, входили до складів ясельних комітетів, які збирали кошти для організації ясел і дитсадків та забезпечення їх продовольством.

Для практичної діяльності серед жінок-трудівниць на фабриках і заводах було створено інститут жінорганізаторів, однак найбільш масового характеру серед безпартійних жінок набула така форма роботи, як делегатські збори (конференції). Делегатки обиралися з-поміж безпартійних жінок, на місцевих зборах яких проводились систематичні заняття з політграмоти за програмою, складеною Центральним відділом робітниць і селянок. Делегатські збори використовувалися для залучення жінок у партію, під час яких проводилися «партійні дні делегатки». Таку форму роботи серед жінок уперше було застосовано на I Всеукраїнському з'їзді робітниць і селянок (м. Харків, 1920), коли із 1105 делегаток з'їзду 253 жінки було прийнято кандидатками у члени РКП(б) [11, 120]. Делегатські збори були формою розповсюдження серед жінок партійних рішень та залучення жінок до їх виконання. Протягом 1920-х рр. кількість делегаток постійно зростала. 1922 р. в Україні нараховувалось близько 15 тис. делегаток, 1924 р. – 44,8 тис., на початку 1926 р. – 69,2 тис. За період 1920 – 1928 рр. школу делегатських конференцій в УРСР пройшло понад 300 тис. жінок [12, 15].

Уже перші кроки на шляху «перетворення жінки в повноправного члена суспільства» показали, що просте надання рівних політичних прав з чоловіками було явно недостатнім навіть для пасивної участі значної кількості жінок у побудові нового суспільства. Незважаючи на формальне надання політичних прав працюючим

жінкам, керівництво більшовицької партії не вважало їх здатними негайно скористатися своїми правами в тій мірі, у якій на це були здатні чоловіки, оскільки на початку 1920-х рр. в Україні було 12 млн. неписьменних, у тому числі 8 млн. жінок [7]. Таким чином, жінки становили приблизно 75% усіх неписьменних, а тому участь жінок – представниць трудящого класу – у пролетарському русі була незначною, що надавало керівникам більшовицької партії можливість розглядати жінок не просто як пригнічений, але і як «культурно відсталі» прошарок населення.

У документах більшовиків перших п'ятиреволюційних років постійно зустрічаються гаслування про необхідність «залучення жінок до самостійної участі», «повного звільнення жінки», «переробки зашкарублених, закостенілих порядків». Тон цих заяв, незважаючи на визвольну спрямованість, ставив працюючу жінку в позицію «одержувача» дарунків. Після революції ніхто з більшовицьких лідерів не очікував, що жінка в дійсності візьме на себе рішення політичних проблем. Жінки мали поступово усвідомити ступінь отриманої свободи і допомогти їм у цьому повинні були чоловіки-пролетарі.

Отже, активізація політичної участі жінок задумувалась як «закономірний» перехід від досягнення елементарної загальноосвітньої грамотності і сучасних (для того часу) уявлень про гігієну до політичної грамотності, а від грамотності – до активності. Передбачалося, що, навчившись читати слова, написані в політичних деклараціях більшовиків, жінка працюючого класу буде діяти відповідно до них, тому що «справжні» інтереси будь-якої працюючої жінки цілком збігаються з пропагованими завданнями. Подібні погляди на жіночу політичну участь виглядають сьогодні утопічними, але у ті часи вони викликали сумнів лише в деяких із більшовицьких лідерів.

1. Шутова О. М. Устная и гендерная история в свете антропологизации историографии // *Женщины в истории: возможность быть увиденными. Сб. науч. ст. – Минск, 2001; Женщины России в XX столетии: уроки прошлого, реалии и перспективы. – Иваново, 1998; Клименко Т. А., Луныкова Л. Г., Хоткина З. А. Конференция МЦГИ: взаимодействие женских исследований и женского движения // Гендерные аспекты социальной трансформации. – М., 1996; Айвазова С. Г. Женское движение и политика // Массовые движения в современном обществе. – М., 1990; Барсукова С. Ю. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество // Социологические исследования. – 2001. – № 2; Гендерна рівність як фактор сталого розвитку суспільства / Упор. Р. Безпальча. – К., 2004.*
2. Кириллова М. В., Семке Н. Н. Участие советских женщин в управлении обществом. – К., 1984.
3. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки, прийнята Президією III Всеукраїнського з'їзду Рад 10 березня 1919 р. // *ЗУ УСРР. – 1919. – № 19. – Ст. 204.*
4. Цеткін К. Спогади про Леніна. – К., 1955.
5. Шарова Т. П. Вовлечение женщин в восстановление промышленности (1921 – 1925): опыт Компартии Украины: Дис. ... канд. ист. наук. – Одесса, 1990.
6. *Известия Наркомтруда. – 1920. – № 28.*
7. Пикалова Т. И. Коммунистическая партия Украины – организатор вовлечения женщин в осуществление культурной революции в период строительства социализма: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Х., 1985.
8. Центральный Государственный архив Вищих органов власти. – Ф. 2623. – Оп. 1. – Т. 3. – Спр. 3944.
9. *Коммунарка Украины. – 1923. – № 12.*
10. Центральный Государственный архив Градских об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Ч. II. – Спр. 2714.
11. Курченко Т. Е. Женотделы партийных комитетов Украины в борьбе за идейно-организационное сплочение работниц вокруг партии (1921 – 1925) // *Научные труды по истории КПСС. – 1987. – Вып. 1.*
12. *У боях і в праці. Розповіді про жінок України. – К., 1960.*